

БЛАГОЧИННИЦЬКІ ТА ЦЕРКОВНІ БІБЛІОТЕКИ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розглядається процес створення та розвитку благочинницьких та церковних бібліотек Київської єпархії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Встановлено, що в усіх округах єпархії книгозбірні формувалися завдяки внескам духовенства. Звичайно, відповідно до специфіки бібліотек, переважно виписувались релігійні видання. З'ясовано, що церковною адміністрацією визначався чіткий перелік творів для книгозбірень, з якими мали ознайомлюватись священники. Проте, фонди бібліотек, особливо церковних, були не чисельними.

Ключові слова: *благочинницькі та церковні бібліотеки, передплата, православне духовенство, Київська єпархія, благочинницький округ.*

Останні десятиліття релігійна проблематика набуває все більшої популярності серед науковців. Проте, деякі питання залишаються недостатньо вивченими, як от створення, діяльність окружних та церковних бібліотек. Функціонування книгозбірень, підпорядкованих Подільському єпархіальному відомству, досліджує Айвазян О. Б. [1], на рівні Київської єпархії окремих аспектів проблеми торкалася Кузнець Т. В. [2]. Але як окрема тема дослідження формування церковних бібліотек в Київській єпархії зазначеного періоду ще не привертало увагу вчених.

З метою підвищення освіченості духовенства у Київській єпархії з початку 60-х років ХІХ ст., почали створюватись благочинницькі та церковні бібліотеки. Священно- та церковнослужителі мали змогу збагачувати свої знання, так як не могли купувати велику кількість літератури самостійно. 2 березня 1861 р. благочинний Києво-Подільського округу П. Лебединцев, від імені підзвітного духовенства, звернувся до митрополита з проханням створити окружну бібліотеку. П. Лебединцев акцентував увагу на обов'язку кожного

освіченого священика слідкувати за сучасною духовною літературою, проте наголошував на фінансовій неможливості купувати всі релігійні журнали, яких нараховувалось на той час 16, для кожної церкви. Гроші на придбання видань передбачалось отримувати від церков благочинницького округу. Священик церкви Різдва Христового І. Жолтоножський запропонував розмістити книгозбірню у його церкві, де він виконуватиме обов'язки бібліотекаря. 3 березня митрополит не лише дав дозвіл, а й висловив бажання, щоб благочинні та духовенство єпархії потурбувались про створення принаймні однієї бібліотеки на округ. Для їх відкриття не потребувалось спеціального дозволу, лише повідомлення єпархіальному керівництву про дату створення та список книг і журналів, з яких складались книгозбірні [3, с. 23-24].

Відтак, у Київській єпархії почався процес створення окружних бібліотек. Вже у 1861 р. книгозбірні були створені у 6-му благочинні Радомишльського повіту, на яку благочинний М. Успенський пожертвував 23 власні книги [4, с. 110], 1862 р. у 4-му благочинні Канівського повіту, 5-му благочинні Радомишльського [5, с. 36], 1-му благочинні Звенигородського у с. Мар'янівка, де бібліотека складалась з 28 видань. У тому ж окрузі книгозбірню створив благочинний І. Стасиневич при своїй церкві, на яку пожертвував 8 книг [6, с. 131]. Поступово кількість окружних бібліотек збільшувалась: у 1886 р. їх нараховувалось 16 [7, с. 116], у 1899 р. – 39 [8, арк. 50], а у 1914 р. – 81. Діяла також і 1 єпархіальна бібліотека [9, с. 14].

В усіх округах єпархії книгозбірні формувалися завдяки внескам духовенства. Наприклад, на бібліотеку 1 благочинницького округу Сквирського повіту жертвувалось по 2 руб. з парафії на рік [10, с. 170], 1 округу Звенигородського – по 3 руб. [6, с. 131]. Але часто траплялось, що внески надходили невчасно.

Основна діяльність благочинницьких бібліотек регламентувалась правилами, укладеними настоятелем черкаського собору протоієреєм Ф. Александровичем, які були затверджені митрополитом Арсенієм 18 травня 1862 р. Так, п. 1. правил вимагав завести для кожної книгозбірні дві шнуровані

книги, скріплені підписом благочинного. У одній записувались прихід та витрати коштів, що йшли на облаштування бібліотеки, інша використовувалась для створення каталогу. П. 2. передбачав відокремлення справи книгозбірні від діяльності благочинного та перекласти їх на бібліотекаря – одного з священиків округу, затвердженого митрополитом. П. 3. наголошував на необхідності вибору літератури за потребою духовенства. Відтак, визначення видань відбувалося не інакше як на зібранні всіх священиків округу під головуванням благочинного. П. 4. вимагав від бібліотекаря щорічно, до 10 січня, звітуватися перед благочинним про нові надходження, загальну кількість наявної літератури та її вартість. П. 5. зобов'язував благочинного або за його призначенням двох священиків, не пізніше останніх днів січня перевіряти звіт та саму бібліотеку. П. 6. передбачав заохочення священиків-бібліотекарів, які працювали для всього округу, вважаючи їх службу не нижче депутатської, а тих, хто тривалий час старанно виконували дані обов'язки, представляти до нагород від митрополита. Також благочинні щорічно, на початку грудня, мали повідомляти митрополита про наявні видання у книгозбірнях та нові надходження за звітний період [11, с. 100-101]. У кожній бібліотеці мав бути каталог, написаний розбірливим почерком з достатньою кількістю чистих аркушів для вписування нових видань. За наявності у книгозбірнях однакових примірників, рекомендувалось обмінювати їх у бібліотеках, де також було декілька однакових книг [12, с. 96].

Звичайно, відповідно до специфіки бібліотек, переважно виписувались релігійні видання. Серед них журнали: «Руководство для сельских пастырей», «Воскресное чтение», «Православное обозрение», «Православный собеседник», «Душеполезное чтение», «Странник». Також фонди книгозбірень вміщували і світську періодику, зокрема, «Воскресный досуг», «Домашнюю беседу» тощо. Незважаючи на наявність книгозбірень, нерідко священство єпархії, за власні або церковні кошти, виписувало декілька видань в особисту бібліотеку. Ділилось ними між собою, а дорожчі видання могли виписувати на двох [13, с. 529-530, 533]. Більшість духовенства розуміла важливість читання та

самоосвіти. Відтак, на сторінках церковної періодики священники пропонували варіанти покращення діяльності бібліотек, наголошували на необхідності читання не лише релігійної, а й світської літератури, зокрема філософського змісту, історії, географії, кращих художніх творів [14, с. 80-82; 15, с. 390-393].

Церковною адміністрацією визначався чіткий перелік творів для окружних книгозбірень. За проектом організації благочинницьких бібліотек Київської єпархії 1905 р., схваленим Єпархіальним місіонерським комітетом і затвердженим митрополитом, вони мали складатись з кращих видань тлумачення Св. Письма Старого і Нового Заповітів, догматичного і апологетичного богослів'я, історії та боротьби з місцевим сектантством (такий термін вживався на офіційному рівні), допомоги для ведення позабогослужбових бесід з вірянами та кращих духовних журналів. Зокрема, з тлумачення Св. Письма рекомендувались: «Руководство к чтению и изучению Библии» Ф. Вігуру, «Толкование на паремии» єпископа Віссаріона, твори св. Іоанна Золотоуста, «Толковое Евангелие» і «Толковый Апостол» єпископа Михаїла, «Толковый Апостол» єпископа Никанора, тлумачення послань св. апостола Павла єпископом Феофаном, «Сборник статей по истолковательному и назидательному чтению Четвероевангелия, с библиографическим указателем» та «Сборник статей по истолковательному и назидательному чтению Деяний святых Апостолов и Апокалипсиса, с библиографическим указателем» М. Барсова. З догматичного і апологетичного богослів'я радили: «Православно-догматическое Богословие» митрополита Макарія, «Христианская апологетика» М. Рождественського, «Апология христианства» Х. Лютардта. З історії та боротьби проти сектантства визначались: «Южнорусский штундизм» А. Рождественського, «Краткий очерк штундизма и свод текстов, направленных к его обличению» І. Стрельбицького, «Критический разбор вероисповедания русских сектантов-рационалистов: духоборцев, молокан и штундистов» П. Оболенського, «Миссионерские беседы с штундо-баптистами» Д. Боголюбова, брошури Донського єпархіального місіонера священника М. Кутепова, «Миссионерский щит веры в ограждение от сектантских заблуждений» І.

Смоліна. Як допомога для ведення позабогослужбових читань та бесід з парафіянами бажаними були брошури П. Нікольського, «Троицкие листки» та відповідні додатки до релігійної преси. З духовних журналів мали виписуватись: «Церковный вестник», «Странник», «Душеполезное чтение», «Миссионерское обозрение», «Православный путеводитель» та «Православное русское слово». За проектом округні бібліотеки мали знаходитись у кожному благочинні. На їх створення в округах, де книгозбірень ще не було, передбачався одноразовий у необхідному розмірі грошовий внесок, а для їх поповнення збір від кожної церкви округу не менше 2 руб. у рік [16, с. 254-256].

Створювались невеликі книгозбірні і при церквах. Єпархіальна адміністрація заохочувала духовенство до їх відкриття та наповнення літературою. У звіті Св. Синоду про стан єпархії за 1875 р., київський митрополит відзначав прагнення до духовної самоосвіти серед парафіяльного духовенства про що свідчило збільшення кількості релігійної літератури при церквах та благочинницьких бібліотеках, кількість якої складала 678 видань [17, арк. 7]. Чисельність церковних книгозбірень швидко зростала. У 1869 р. їх нараховувалось 514 (з них 107 утворені того ж року) [18, с. 118], у 1886 р. – 606 [7, с. 116], у 1899 р. при 1626 церквах єпархії (включаючи домові, цвинтарні, приписні), – 1130 [8, арк. 50], у 1914 р. – 1320 [9, с. 14]. Все ж фонди церковних бібліотек вмещували незначну кількість літератури. Часто перелік видань обмежувався одним або кількома десятками. В більшості це були богослужбові книги. Наприклад, на 1864 р. у благочинницькій бібліотеці 1 округу Звенигородського повіту нараховувалось 142 книги, а у церковній с. Мар'янівки, того ж округу 14 [12, с. 96]. Бібліотечною літературою, як правило, користувалися лише священники.

Церковною владою рекомендувались книги та періодичні видання для придбання парафіяльними бібліотеками, з якими мали ознайомлюватись священники. Так, 1864 р. митрополит Арсеній розпорядився про необхідність всім причтам більш заможніших церков отримувати журнал «Воскресное чтение». Того ж року рекомендувалось виписувати принаймні один примірник

на благочиння «Руководства для сельских пастырей», що видавався Київською духовною семінарією [19, с. 148-150]. Даний журнал рекомендувався і Св. Синодом для церковних книгозбірень [20, с. 522]. Обов'язковою була передплата «Вестника Юго-Западной и Западной России», «як не тільки корисного, але за місцевими обставинами і нинішньому стану єпархії вельми для всіх потрібного» [19, с. 148-150] та «Церковных ведомостей» [21, с. 584]. XXIX Київський єпархіальний з'їзд, що проходив у жовтні 1913 р., рекомендував духовенству виписувати журнали «Свет Печерский», що видавався Києво-Печерською лаврою, «Миссионерское обозрение» і особливо газету «Колокол», «як єдиний в імперії церковно-політичний щоденний орган, який відповідає інтересам духовенства, поширює здорові патріотичні ідеї в суспільстві та християнські основи віри і життя, а незаможному духовенству замінює два органи: церковні відомості та світську газету» [22, с. 53-55]. На 1881-1882 рр. Св. Синод радив: «Круг поучений на все воскресные и праздничные дни в году» О. Белоцветова, «Православный календарь-указатель» Владимирова, «Систематический указатель статей духовных журналов и епархиальных ведомостей, по предмету св. писания Ветхого и Нового Завета» І. Знаменського [23, с. 368]. Також у 1882 р. рекомендувалось купувати бібліотеками більш заможніших церков та духовенству «Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету» члена археографічної комісії при Міністерстві народної освіти П. Гільтебрандта. Видання складалось з п'яти книг і коштувало 10 або 15 руб., залежно від якості паперу [24, с. 140-141]. Особлива увага надавалася «Толковому Типикону» М. Скабаллановича [25, с. 725]. З розповсюдженням протестантських та інших віросповідань духовенству, особливо тих парафій, де були поширеними їх впливи, рекомендувалась література для боротьби з сектантством [26, с. 1136; 27, с. 700; 28, с. 917-918].

Таким чином, з початку 60-х років XIX ст. у Київській єпархії почали створюватись благочинницькі та церковні бібліотеки. Єпархіальна адміністрація заохочувала духовенство сприяти їх організації та наповненню літературою. Хоча фонди бібліотек, особливо церковних, були не чисельними,

все ж вони відігравали важливу роль у підвищенні освітнього рівня парафіяльного духовенства, забезпечували його ідеологічну та освітню діяльність.

Список використаних джерел

1. Айвазян О. Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 51–63.
2. Кузнець Т. В. Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця XVIII – початку XX століття / Т. В. Кузнець. – Умань, 2013. – 464 с.
3. Распоряжения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ). – 1861. – № 2. – С. 21-26.
4. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1861. – № 12. – С. 106-110.
5. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1862. – № 4. – С. 33-36.
6. Епархиальные распоряжения и известия // КЕВ. – 1862. – № 16. – С. 129-132.
7. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1886 год. – СПб. : Синодальная типография, 1888. – X, 237, 129 с.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 127, оп. 1047, спр. 1301.
9. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 год. – Петроград : Синодальная типография, 1916. – X, 328, 144 с.
10. Нечто о благочиннических библиотеках // КЕВ. – 1904. – № 8. – С. 169-173.
11. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1862. – № 12. – С. 99-102.
12. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1864. – № 12. – С. 95-100.
13. Кое-что о наших благочиннических библиотеках // КЕВ. – 1869. – № 15. – С. 525-536.

14. Стельмашенко М. Потребность самообразования для духовенства и необходимость улучшения окружных благочиннических библиотек / М. Стельмашенко // КЕВ. – 1899. – № 2. – С. 77-82.
15. Дробницкий Н. К вопросу о самообразовании сельского духовенства / Н. Дробницкий // КЕВ. – 1899. – № 10. – С. 389-394.
16. От Киевской духов. Консистории // КЕВ. – 1905. – № 25. – С. 254-256.
17. ЦДАК України, ф. 127, оп. 1023, спр. 84.
18. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1869 г. – СПб. : Синодальная типография, 1870. – VIII, 283, 131 с.
19. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1864. – № 18. – С. 147-152.
20. Объявления // КЕВ. – 1904. – № 46. – С. 521-522.
21. От Киевской Духовной Консистории // КЕВ. – 1913. – № 39. – С. 584.
22. Журналы заседаний XXIX Киевского Епархиального Съезда депутатов духовенства с 7-19 октября 1913 года // КЕВ. – 1913. – № 48. – С. 33-64.
23. Книги, рекомендованные определениями Св. Синода от сентября 1881 по сентябрь 1882 г. // КЕВ. – 1882. – № 20. – С. 368-369.
24. Список с журнала Киевской духовной Консистории 28 января – 6 февраля сего 1883 года состоявшегося // КЕВ. – 1883. – № 7. – С. 140-141.
25. Библиографическая заметка // КЕВ. – 1913. – № 26. – С. 724-725.
26. Библиографическая заметка // КЕВ. – 1904. – № 46. – С. 1135-1136.
27. Библиографическая заметка // КЕВ. – 1913. – № 25. – С. 699-700.
28. Библиографическая заметка // КЕВ. – 1913. – № 34. – С. 917-918.

Виталий Тациенко

БЛАГОЧИННИЧЕСКИЕ И ЦЕРКОВНЫЕ БИБЛИОТЕКИ КИЕВСКОЙ ЕПАРХИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.)

В статье рассматривается процесс создания и развития благочиннических и церковных библиотек Киевской епархии во второй половине

XIX – начале XX в. Установлено, что во всех округах епархии библиотеки формировались благодаря взносам духовенства. Конечно, в соответствии со спецификой библиотек, преимущественно выписывались религиозные издания. Выяснено, что церковной администрацией определялся четкий перечень произведений для библиотек, с которыми следовало ознакамливаться священникам. Однако, фонды библиотек, особенно церковных были не многочисленными.

***Ключевые слова:** благотворительные и церковные библиотеки, подписка, православное духовенство, Киевская епархия, благотворительный округ.*

Vitaliy Tatsiyenko

**RURAL DEANS' AND CHURCH LIBRARIES OF THE KYIV EPARCHY
(LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)**

The article discusses the process of creation and development of rural deans' and church libraries of the Kiev eparchy in the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries. It has been stated that in all Eparchy districts libraries were formed with the help of the clergy's contributions. The libraries' specialization resulted in the fact that only religious publications were subscribed. It has been found out that the church administrations determined a clear list of works for the priests' reading in such libraries. However, the libraries' funds, especially church ones, were not numerous.

***Key words:** rural deans' and church libraries, subscription, the Orthodox clergy, the Kyiv Eparchy, rural dean's parish.*